

TARJIMADA “MODEL” TUSHUNCHASINING ILMIY QO‘LLANILISHI

Allamurodov Baxrom Normurod o‘g‘li,
ToshDShU “Sinxron tarjima” mutaxassisligi magistranti
Ilmiy rahbar: PhD. **Hamidov Xayrulla Xudoyorovich**

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada “model” tushunchasining istilohdagi ma’nosiga va tarjimashunoslikda qo‘llaniladigan ma’nolari borasida so‘z yuritiladi. Shuningdek, tarjimashunos va tilshunos olimlar tomonidan tarjimada “model” tushunchasiga berilgan ta’riflar, ma’no xususiyatlari va ilmiy nazariyalar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *“model” tushunchasi, tarjima modeli, aslyat tili va tarjima tili, kontekst, invariant.*

ABSTRACT

This article talks about the meaning of the concept of "model" in translation and its meanings used in translation studies. Also, definitions, semantic features and scientific theories given to the concept of "model" in translation by translators and linguists are analyzed.

Key words: *concept of "model", translation model, source language and translation language, context, invariant.*

KIRISH

MODEL (lot. modulus — o‘lchov, me’yor) — biror obyekt yoki obyektlar sistemasining obrazi yoki namunasi (*masalan, Yerning modeli globus, osmon va undagi yulduzlar modeli planetariy ekrani, odam suratini shu surat egasining modeli deyish mumkin*). Shuningdek, ishlab chiqarish sohasida etalon (standart) sifatida ishlatiladigan namuna (*mas, avtomobil, kiyim va b. modeli*); biror mahsulot, konstruksiyaning turi, markasi ma’nolarini ifodalaydi.

Tilshunoslikda “model” — biror (morfologik, grammatik va b.) sistema etaloni (namunasi)ni bildiruvchi mavhum tushuncha; til sistemasi yoki uning biror tarmog‘i ta’rifining umumiy sxemasidir.

Tarjima modeli tarjima jarayonining belgilangan shartlarida ushbu tarjima muammosini hal qilish mumkin bo‘lgan harakatlar ketma-ketligini tavsiflash uchun mo‘ljallangan.

Zamonaviy tarjima nazariyasi tarjima jarayonining o‘zini bosqichma-bosqich tavsiflashni, ya’ni tarjimoning asl matnni tahlil qilish va tarjima matnini yaratishda o‘z ishida bajaradigan barcha harakatlarini tavsiflashni o‘zining asosiy vazifalaridan biri sifatida qo‘yadi. Tarjimon manba tilidan tarjima tiliga o‘tishning qaysi usulini qo‘llaydi, keyinchalik tarjima qilingan matnni yaratish uchun ushbu usuldan qanday

foydalanadi. Tadqiqotlar natijasida tilshunoslar tarjimaning ayrim modellarini o'rganishgan.

Tarjima modeli - bu jarayonning asosiy bosqichlarini va ushbu bosqichlarning har birida tarjimonning harakatlarini aks ettiruvchi tarjima jarayonining shartli qurilishining bir turi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarjima modeli - bu tarjimon kontekstni to'liq yoki uning bir qismini tarjima qilishi mumkin bo'lgan bir qator aqliy operatsiyalarning shartli tavsifi.

Bunday harakatlarni tavsiflashning asosiy muammosi yoki aynan tarjima jarayonini modellashtirish - bularning barchasi faqat tarjimonning ongida amalga oshirilishi va shuning uchun kuzatilishi mumkin emasligi bilan murakkablashadi. Shuning uchun har qanday tarjima modeli faqat faraziy (gipoteza shaklida)dir. Qoidaga ko'ra, tarjimon o'z ishida ongsiz ravishda u yoki bu modelga amal qiladi va biz bu modelning ishlayotgan-ishlamasligini manba matn bilan tarjima qilingan matnni solishtirish orqali bilishimiz mumkin¹.

Haqiqiy tarjima jarayonini to'g'ridan to'g'ri kuzatish va o'rganish imkoni mavjud emas. Shuning uchun ushbu tarjima jarayoni uni ko'proq yoki kamroq yaqinlik bilan tavsiflovchi turli xil nazariy modellarni ishlab chiqish orqali o'rganiladi. Tarjima modeli deganda "asl kontekstni to'liq yoki uning bir qismini tarjima qilish jarayonini amalga oshirish mumkin bo'lgan bir qator aqliy operatsiyalarning shartli tavsifi" tushuniladi². Shunday qilib, lingvistik nuqtai nazardan, tarjima modeli doirasidagi tarjima jarayoni lingvistik operatsiyalardan iborat bo'lib, uni tanlash asliyat tilida (AT) va tarjima tilida (TT) xabarlarini tuzish usullarining nisbati bilan belgilanadi.

Tarjima modellarining universalligi juda cheklangan, chunki ular shartli harakterga ega. Tarjima modellarining vazifalari ularga asoslangan har qanday matnni kerakli ekvivalentlik darajasida tarjima qilishni o'z ichiga olmaydi. Ular faqat tarjima jarayonining muayyan shartlarida ma'lum bir tarjima muammosini hal qilish uchun mo'ljallangan harakatlar ketma-ketligini tavsiflaydi. Tarjima modellari tarjimaning lingvistik mexanizmi faoliyatining alohida jihatlarini ochib beradi va ularni bilish tarjimonga qiyin tarjima muammolarini hal qilishda yordam beradi.

To'g'ridan to'g'ri ma'noda, model allaqachon sodir bo'lgan voqeani tavsiflashga va mavjud vaziyatni bayon qilishga emas, balki o'rganilayotgan obyektning muhim xususiyatlarini aks ettirishga va ularning tarjimaning kelajakdagi

¹ Проблема моделирования перевода. <https://study-english.info/article131.php>

² Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.

matnida taqdim etilishini bashorat qilishga qaratilgan. Model asl matnning mazmuni invariantining tavsifini o‘z ichiga olishi kerak, u albatta tarjimada taqdim etilishi kerak. Bularning barchasi tarjima nazariyasi va amaliyoti tadqiqotchilari tomonidan turli xil matnlarning tarjimalari bilan bog‘liq bazi nazariy qoidalarni taqdim etishga bir necha bor urinishlariga qaramay hal qilinishi kerak.

Tarjima faoliyatini modellashtirish tarjima jarayonining muhim elementidir. Ko‘rinib turibdiki, model bashoratli harakterga ega bo‘lishi kerak, bu tarjimaning asosiy qiyinchiliklarini oldindan ko‘rish va iloji bo‘lsa, olib tashlash, shuningdek kelajakdagi tarjima matnining elementlarini yaratish imkonini beradi³.

Yakuniy mahsuloti “*tarjima*” bo‘lgan inson miyasi faoliyati, bir kun kelib turli ilmiy fanlar mutaxassislarining sa‘y-harakatlari bilan kashf qilinishi, tadqiq qilinishi mumkin. Oliy nerv faoliyati fiziologiyasi, biokimyoy, psixofiziologiya, fizika va boshqa fanlar sohasidagi mutaxassislar ushbu sirni ochishga harakat qilmoqdalar. Tilshunoslar tomonidan taklif qilingan tarjima jarayonining modellari spekulativ farazlar va xulosalar, tarjimonlarning o‘z-o‘zini kuzatishlari va boshqalar asosida qurilgan. Ushbu nazariy postulat (*biror ilmiy nazariyada isbotsiz qabul qilinadigan, lekin biron asosi bo‘lgan prinsip yoki qoida*) larni faktlarning qat‘iy mantig‘i bilan sinab ko‘rish mumkin bo‘lganda, ba‘zi faraziy tuzilmalar yolg‘on yoki hatto spekulativ bo‘lib chiqadi. Yuqorida aytilganlarning barchasi tarjima jarayonini modellashtirishga urinishlaridan voz kechishga chaqiriq emas, balki faqat bunday sxemalar va tavsiflarni yaratishda yanada qat‘iy mas‘uliyat va dalillarga asoslangan yondashuv zarurligini ko‘rsatadi⁴.

V. N. Komissarov, shuningdek, tarjima jarayonining eng umumiy tavsifini berishi, ushbu jarayonning mohiyatini tushuntirishi kerak bo‘lgan nazariy modellarni ishlab chiqish lingvistik tarjimashunoslikning eng muhim vazifalaridan biri deb hisoblaydi⁵.

XULOSA

Tarjima modeli tarjima jarayonining belgilangan shartlarida ushbu tarjima muammosini hal qilish mumkin bo‘lgan harakatlar ketma-ketligini tavsiflash uchun mo‘ljallangan. Tarjimaning lingvistik mexanizmi faoliyatining alohida tomonlarini ochib beradi. Amaliy ishda tarjimon ma‘lum tarjima modellariga rioya qilmasdan kerakli natijaga erishishi mumkin bo‘lsa-da, nazariy modellarni bilish unga murakkab

³ Долгова Е. Г. Роль модели перевода в процессе передачи иноязычного текста. <https://study-english.info/article131.php>

⁴ Тютюбаева А.М. МОДЕЛИРОВАНИЕ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО ПРОЦЕССА // *Фундаментальные исследования*. – 2013. – № 6-1. – С. 207-211;

<https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=31445> (дата обращения: 09.06.2023).

⁵ *Комиссаров В. Н.* Общая теория перевода: учеб. пособие. М.: ЧеРо, 1999. 136 с.

tarjima muammolarini hal qilishda yordam beradi. Modellar yordamida tarjima jarayonining tavsifi o'zaro bog'liq ikkita jihatni o'z ichiga oladi:

1) modelning mumkin bo'lgan doirasini ko'rsatgan holda uning umumiy xususiyatlari (modelning tushuntirish kuchi);

2) ushbu model doirasida amalga oshiriladigan tarjima operatsiyalari turlari.

Tarjima jarayonida ekstralingvistik omillarni ham hisobga olish muhim hisoblanadi, chunki tarjimaning adekvat chiqshida uning ahamiyati beqiyos. Tarjimada modellashtirish metodi tarjimonning asliyat matnidan tarjima matniga o'tishida bajariladigan tafakkur jarayonlarini o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Проблема моделирования перевода. <https://studyenglish.info/article131.php>
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.
3. Долгова Е. Г. Роль модели перевода в процессе передачи иноязычного текста. <https://study-english.info/article131.php>
4. Тютеебаева А.М. МОДЕЛИРОВАНИЕ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО ПРОЦЕССА // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 6-1. – С. 207-211; <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=31445> (дата обращения: 09.06.2023).
5. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода: учеб. пособие. М.:ЧеРо, 1999.136 с.